

DIN NOU ÎN LEGĂTURĂ CU PRONUMELE ADINS DIN LIMBA ROMÂNĂ VECHIE¹

DANA MIHAELA ZAMFIR

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române, București

OANA UȚĂ BĂRBULESCU

Universitatea din București/University of Oxford

1. Dintre diferitele construcții cu valoare reciprocă atestate în limba română veche (Vasilescu 2016: 216-222), reluăm, în cele ce urmează, una foarte specifică, constând dintr-un element invariabil (și, prin aceasta, problematic din mai multe unghiuri de vedere), *adins*, urmat de o formă pronominală de plural (cel mai adesea întărită de encliticul *-și*). Tiparele de actualizare pentru construcțiile cu *adins* sunt:

a) intrinsec reciproce

a.1) având verbe care poartă matricial, în configurația lor, trăsătura [+reciproc], fiind obligatoriu biactanțiale, în care cei doi actanți se pot afla în aceeași poziție și în care cliticul reflexiv este obligatoriu:

- (1) *La moartea lui puse domn^u pre partea Răsăritului al doile fîiu Costandie, iarâ pre Consta și Costantin, lor^u le deade Apusul și Galia^u; ce se stinserâ curând^u, ô, amar^u, că se sfădirâ adins^u eiși* (Moxa 317: 25-28 (48^v))
- (2) *Atunci ătrebâ pre cărtulari, ce vâ priciș' adin's' voiș* (АДИНЪ ВОИШ, Ш scris deasupra lui И) (NTB 52^v:19 (Mt. IX, 16))

a.2) având verbe fără cliticul reflexiv:

- (3) *Adecâ amu de actmū ăușine voaō ăaste, că cramole aveți adins^u voiși* (Cod. Br. 393:2j-394:1 (traduce sl. чѣсобое))

¹ Reluăm în acest articol problema pe care am prezentat-o, într-un cadru mai larg, la Conferința pe care am ținut-o la Academia Română în data de 30 iunie 2016 și pe care am tratat-o apoi, într-unul din aspectele de detaliu care constituie o trăsătură specifică limbii române vechi, în articolul *Lat. ad ipsum și urmașii lui în romanitate. Cu privire specială asupra v. dr. adins din structurile pronominale*, inclus în volumul omagial dedicat lui Alexandru Mareș (sub tipar). Intenția noastră este aceea de a completa prezentările la care ne-am referit, aducând în discuție câteva atestări ale lui *adins* pronominal pe care nu le-am cuprins în contribuțiile respective și, pe de altă parte, de a valorifica materialul de care dispunem într-o lumină ușor diferită, care să aducă un plus de claritate în ceea ce privește poziția lui *adins* în sistemul gramatical al limbii române vechi.

b) contextual reciproc

- (4) *și se sculară cărtularii partea de farisei, părându-se adinsъ eіșъ (АДИНСЪЕИШЪ) grăindъ (C. Ap. 112:6-8 (FA XXIII, 9))*
- (5) *Аșivă adinsъ voișъ (АДИНСЪВОИШЪ) dragostea lu Dumnezeu feriți (ibid., 214:8-9 (Iuda 21)).*

În cele ce urmează, vom încerca să schițăm configurația lui *adins*, punând în discuție soluțiile propuse până acum, potrivit cărora acesta era integrat fie în clasa prepozițiilor, fie în aceea a adverbilor. Demersul nostru pleacă de la ipoteza conform căreia mutațiile care se produc în configurația formală, semantică, sintactică, pragmatică a lui *ipse* în trecerea de la latină la limbile romanice și, ulterior, în interiorul acestora pot fi circumscrise fenomenului de poligramaticalizare (Craig 1991: 455–492, Diessel 1999: 115) și celui de polimorfism (Radtke 2001: 161–176, Sornicola 2007: 529–538, Sornicola 2012: 347–362).

2. Atât în privința originii, cât și în aceea a încadrării morfologice a lui *adins*, au existat soluții diferite, ar căror punct comun îl constituie recunoașterea sensului său reciproc de către toți cei care au abordat problema lui (indiferent de alte oscilații în etimologie și interpretare).

2.1. Ca un reflex al ignorării oricărei legături etimologice între *adins* și lat. *ipse*, Densusianu l-a încadrat pe *adins*, în vol. al II-lea din *Histoire de la langue roumaine* (1938/1997: 609), în subcapitolul consacrat prepozițiilor, considerându-l un rezultat al sudării prepozițiilor *ad + de + in*. Densusianu a pus pe același plan forma curentă *adins* și forma izolată *adin*, echivalându-le semantic sub traducerea „între” (ceea ce este convergent cu interpretarea – de altfel corectă – ca marcă a reciprocității), dar pierzând din vedere faptul că o formă extrem de izolată ca *adin* este, în modul cel mai probabil, cel mult o variantă fonetică absolut periferică, dacă nu chiar o eroare grafică.

O soluție gramaticală de același tip cu aceea adoptată de Densusianu se întâlnește la Alexandru Mareș, care, indexându-l pe *adins* la sfârșitul transcrierii *Liturghierului* lui Coresi (vezi la *Surse* CL), i-a atașat indicația morfologică „prep.” – ceea ce concordă cu tratarea lui în subcapitolul *Prepoziția* (p. 89) din *Introducerea* la ediția *Liturghierului*: „*adins* «întru» este întrebuițat numai înaintea pronumelor *eluș, eluși, eiș*”.

2.2. Opțiunea etimologică a lui Densusianu¹ se lovește atât de stabilitatea fonetică și grafică (care nu poate fi interpretată altfel decât ca dovadă a unei sudări de dată latină, nicidecum a unei formații românești) a lui *adins* (АДИНСЪ, АДИНСЪ) în limba română veche, cât și de faptul că *adins* are o distribuție extrem de specifică, limitată strict la vecinătatea cu pronumele personale și reflexive – ceea ce nu se întâmplă cu nicio prepoziție din limba română.

¹ Curiozitatea soluției etimologice din *Histoire de la langue roumaine* este accentuată de contradicția în care ea se află cu modul în care fusese tratat *adins* în dicționarul cu peste 20 de ani mai timpuriu pe care Densusianu l-a redactat împreună cu I.-A. Candrea. În CDDE 869, *adins* nu are o intrare separată, ci este tratat sub *îns* (deși nu ca descendent al unei formații de dată latină, ci ca rezultat din sintagme românești cu *dins*: „*adins* pe lângă pron. pers. «(moi)-même, (toi)-même», desvoltat din construcțiunea veche de dativ cu prep. *a*: *a dins lui*”).

2.3. Raportarea corectă a lui *adins* la o sintagmă latină cu *ipse* se afla deja în articolul lui Hasdeu din *Etymologicum Magnum Romaniae* consacrat lui *adins*: *adins* < *ad ipsum* (1886/1972: 257), unde apariția nazalei era explicată prin intermediul unei forme *ad ipsum* – adică un fenomen analog cu cel care s-a produs în evoluția de la lat. *nuptiae* la dr. *nuntă*¹. Soluția *adins* < *ad ipse* a fost adoptată și de Pușcariu (PEW 870; DA); Pușcariu a explicat, în articolul din DA, valoarea etimologică a lui *ad*, justificând reconstituirea sintagmei prepoziționale *ad ipse (ipsum)*: „*Adinsu elu* însemna deci «la (cătră, spre) el însu-și» sau «lui însu-și» sau «de el însu-și», după cum prep. *a* exprima numai un raport al apropierii, gândite ca mișcare, sau era prepozițiunea dativului sau a genitivului”.

2.4. Recunoașterea legăturii etimologice dintre *adins* și lat. *ipse* rămâne în parte, în mod destul de curios, fără consecințe în privința includerii în clasa pronumelor a rezultatului acestei sudări; Hasdeu, care distinsese două rezultate românești ale lui *ad ipsum* (cel adverbial și cel din uzul pronominal specific dacoromânei vechi), le-a încadrat pe amândouă în clasa adverbelor². Totuși, tratarea lui *adins* ca adverb implică explicarea distribuției speciale a acestei particule adverbiale cu rol de precizare și de intensificare, care nu poate să apară decât în grupul verbal și în combinație cu formele pronominale tonice întărite de particula *-și*. Or, dacă *adins* ar fi cu adevărat o particulă adverbială, ar fi de așteptat să aibă aceeași distribuție ca alte particule cu rol de precizare și intensificare.

2.5. Cel care a identificat în *adins* un pronume este tot Pușcariu, al cărui articol consacrat lui *adins* în DA cuprinde observația: „În *adins* se cuprind prepozițiunea *ad* și pronumele *ipse*; el întrunește deci, în același timp, o funcțiune prepozițională și *una pronominală*” (s.n.); valoarea pronominală a v.dr. *adins* fusese, de altfel, recunoscută de Pușcariu în dicționarul său etimologic (PEW 870).

2.6. Statutul pronominal al lui *adins* este recunoscut – parțial – de Vasile Arvinte (1991: 19), care susține – în mod inexplicabil – că „pronumele *adins* are și valoare de prepoziție, cu sensul ‘între’, și exprimă reciprocitatea, când este urmat de un pronume personal”. În același studiu, autorul corectează lecțiunea propusă pentru o ocurență din ms. 4389 (versiune muntenească a *Vechiului Testament*, datând din secolul al XVII-lea); inițial, în ediția *Facerii* din 1988/2004, apărea un grup transcris „a dânséiș”, interpretat ca formă „unică” în româna veche (Arvinte 1988/2004: 74). Mai recent, N. A. Ursu a inventariat particularitățile lingvistice comune *Îndreptării legii* și traducerilor atribuite lui Daniil Panoneanul, iar printre acestea se află și uzul așa-numitului „pronume de întărire și de reciprocitate”, alcătuit din *adins* urmat de o formă pronominală întărită de particula *-și* (Ursu 2003: 98-99).

3. În ciuda semnificației specifice pe care a avut-o în dacoromâna veche ca element proclitic al unor grupuri pronominale, exprimând solidar trei valori (întărire, reflexiv și – în cele mai multe cazuri – reciproc), *adins* nu a constituit ceea ce s-ar putea numi o soluție unică de redare în românește a acestui cumul de valori. Pasaje în care *adins* ar fi reprezentat o soluție optimă de traducere apar, încă din secolul al XVI-lea, cu sensul „înșiși unii față de

¹ Cf. însă PEW 870, unde se discută posibilitatea reconstituirii unei forme romanice **insu* pe baza reflexelor din mai multe limbi: sard. de sud *insoru* < *iporum*, v.sard. *nensium* < *ne ipse unus*, v.fr. *ensement* < **ipsamente*.

² Hasdeu 1886/1972: 258: *adins* este în ambele tipuri de folosire un adverb [sic] „sinonim cu *între*”.

alții”, redat prin alte tipuri de grupuri prepoziționale (în care complementul prepoziției este un pronume întărit cu particula *-și*). De exemplu, un pasaj în care grupul pronominal *adins eiși* ar fi fost în contextul său specific de ocurență, dar în care găsim altă soluție, este:

- (6) *grâirâ ūcenicii cătrâ eiși* (CT 189^f:5j); *gr̃ir̃ ucenicii cătr̃ ei-și* (RM 204^f); (In. IV, 33; lat. *Dicebant ergo discipuli ad invicem: Numquid aliquis attulit ei manducare?*).

Concurența cu diverse alte tipuri de structuri (al căror grad de specificitate este mult mai scăzut) explică de ce *adins* este, în ultimă instanță, un *cuvânt rar* în cele mai vechi texte, din care dispare foarte devreme, într-o epocă în care multe trăsături specifice dacoromânei vechi erau încă extrem de viabile. Este de presupus, de asemenea, că, dincolo de sensul cel mai specific, „reciprocitate” – în virtutea căruia cei mai mulți lingviști (chiar și cei care au recunoscut în el un urmaș al lui *ipse*) l-au echivalat cu prepoziția *între* –, sensul care a prevalat în istoria folosirii lui *adins* în limba română (și grație căruia el a supraviețuit până astăzi în diverse tipuri de locuțiuni adverbiale însemnând, în esență, „chiar pentru aceasta, în mod special”) a fost acela de întărire, cu alte cuvinte sensul său *etimologic*, de urmaș al lat. *ipse*.

4. Indiferent de felul în care este folosit în textele vechi românești – în sintagmele pronominale, specifice dacoromânei vechi, sau în diferitele tipuri de combinare cu prepoziții, viabile în română –, *adins* are două trăsături specifice: este *dependent* și *invariabil*.

4.1. La fel ca alte reflexe românești ale lui *ipse*, *adins* pronominal nu apare niciodată independent, ci este urmat, fără excepție, de un pronume personal sau reflexiv¹ (după cum *adins* adverbial este strict dependent de vecinătatea unei prepoziții sau a unui grup de prepoziții).

4.2. Deși, așa cum vom arăta, *adins* din sintagmele pronominale este el însuși un pronume, forma lui regulată în dacoromâna veche este una invariabilă, exprimarea categoriilor de persoană și număr revenind pronomelor pe care le precedă².

Faptul că *adins* a fost totuși un element pronominal, simțit ca atare de vorbitorii limbii române vechi, se reflectă în tendința de constituire a unor forme flexionare; în secolul al XVI-lea, în textul care se individualizează prin recurența fără analog a lui *adins* (este vorba de *Apostolul* lui Coresi), tendința de a asimila acest cuvânt flexiunii pronominale regulate generează formele:

- (7) *Fūrâ amu ṣ pârâ ca să se aleagâ ēi adins̃ ei* (АДИНС̃ЕИ, nespațiat grafic) (C. Ap. 74:14-15 (FA XV, 39)) – în loc de *adins̃ ei(și)/ei(ș̃)*, forma corespunzătoare uzului celui mai regulat¹

¹ Excepțiile de la obligativitatea sudării cu un pronume aton în dativ sunt – lăsând de o parte combinațiile cu prepozițiile *întru* și *dintru*, care exclud această sudare: *între-însă/într-însa* – izolate în dacoromâna veche.

² „Curiozitatea” pe care o constituie, în principiu, un pronume fără flexiune trebuie comparată cu situația alb. *vetë* – pronume de întărire invariabil, în cazul căruia flexiunea se exprimă prin pronumele personale în raport cu care funcționează ca un intensificator: *ai vetë* „el însuși”, *ajo vetë* „ea însăși”, *ata vetë* „ei înșiși”, *ato vetë* „ele însele”.

- (8) *Țtru dragostea voastră că [sic, κ̣ în loc de κ̣8] spurcăc̣uni ūspătându-se fără teamere adinșiș̣ pascănḍ* (C. Ap. 213:1-3 (Iuda 12)) – aceeași substituție, dar cu un rezultat diferit, în sensul contragerii cu -ș(i), care apare de obicei în encliză la pronumele precedat de *adins*.

5. Celelalte ocurențe din *Apostolul* coresian aparțin tipului regulat cu *adins* invariabil:

- (9) *și se sculară cărtularii partea de farisei, părăndu-se adinṣ ēiș̣* (АДИНС̣ЕИШ̣) *grăinḍ* (C. Ap. 112:6-8 (FA XXIII, 9))
- (10) *acẹ sânṭ lucrânḍ adinṣ ēiș̣* (АДИНС̣ЕИШ̣) *sufleteaște, sūfleṭ neavânḍ* (*ibid.*, 214:4-5 (Iuda 19))
- (11) *Țșivă adinṣ voiș̣* (АДИНС̣ВОИШ̣) *dragostea lu Dumnezeu feriți* (*ibid.*, 214:8-9 (Iuda 21));
- (12) *bărbați la bărbați rūșine făcânḍ și Țtru plata ce nū se cădea prilăsti ei adinṣ eiș̣* (АДИНС̣ЕИШ̣) *luȣnḍ* (*ibid.*, 223:8-10 (Rom. I, 27)).

Versiunile românești mai târzii ale *Faptelor Apostolilor* prezintă alte opțiuni de traducere în pasajele în care *Apostolul* diaconului Coresi are *adins*. De fapt, singura traducere din *Noul Testament* care mai conține ocurențe ale lui *adins* pronominal este *Noul Testament* de la Bălgrad, dar forma care ne interesează se găsește în alte versete decât cele din C. Ap.:

- (13) *Atunci Țtrebă pre cărtulari, ce vă priciț' adin's' voiș̣* (NTB 52^V:19 (Mt. IX, 16)).

5.1. În secolul al XVI-lea, celelalte versiuni românești ale *Vechiului* și *Noului Testament* conțin relativ puține construcții reciproce având în componența lor pronominalul *adins*, acestea ocupând o poziție periferică în raport cu alte strategii de marcarea reciprocității. *Adins* este înregistrat în structuri reciproce, cu sau fără SE (marcă polifuncțională în română), în care pot să apară verbe/construcții reciproce inerente sau construcții care sunt contextual reciproce, orientate mai ales spre subiect:

- (14) *Adecă amu de actmū ȣușine voọ ȣaste, că cramole aveți adinṣ voiși!* (Cod. Br. 393:2j-394:1)
- (15) *Țtregū mândriți amū și trezviți-vă ȣtru ȣugăc̣uri. Ainte de toți adinsu voi ȣubosti pururea aibăndu* (CV 79^V:2j – 80^F:2) (АДИНС̣8 80^F:1)
- (16) *ȣnsă unde văzură pre năpărcă spānzurând de mâna lui, ziseră adinṣ eiș̣* (*Tâlcul Ev.* 29^V).

5.2. În secolul al XVII-lea, *adins* continuă să fie folosit în structuri reciproce, deopotrivă în texte religioase (canonice sau apocrife) și laice.

- (17) *de vă veți gūȣghea adeȣ voi și voū tremeate glaș din cerū cu măn̄ie și-ȣ voū ȣtoar'ce fața de cătră voi* (Cod. St. 5^V:3-7)

¹ Deși pronumele personale precedate de *adins* sunt aproape întotdeauna caracterizate prin encliza lui -și, textele prezintă devieri și de la această regulă: *ȣtregū mândriți amū și trezviți-vă ȣtru ȣugăc̣uri. Ainte de toți adinsu voi ȣubosti pururea aibăndu* (CV 79^V:2j – 80^F:2 (АДИНС̣8 80^F:1)).

- (18) *La moartea lui puse domn^u pre partea Răsăritului al doile fiū Costandie, iar^u pre Consta și Costantin, lor^u le deade Apusul și Galia^u; ce se stinseră curând^u, o, amar^u, că se sfădiră **adins^u eiși** (Moxa 317:25-28 (48^v))*
- (19) *Răbdându unul^u altu^u, și ertându-vă **adinsu voiș^u** (АДИНСВОИШ), de are cineva unul^u pre alalt^u Țputăcūne, cum^u și Hristo>s au ertat^u vooā așa și voi (NTB 271^r:15-17 (Colos. III, 13))*
- (20) *Fiind împreunată, Luna cu Săgetătoriul, arată între norodul mahumetan războae **adinsu ei-ș** (FN 24).*

5.3. Deși secolul al XVII-lea poate fi considerat o epocă de declin pentru *adins* pronominal (v. și mai jos), există totuși un text în care viabilitatea lui *adins* în structuri reciproce este impresionantă, și anume *Îndreptarea legii* (1652). *Adins* este folosit în ÎL fie în construcții nonreflexive, fie, mai rar, în construcții dublu marcate (alături de cliticul reflexiv):

- (21) *pentru căce ca de vor fi avut mai de mult **adins eiș** vrajbă (97)*
- (22) *căce doară nu i-au plăcut cumva judecatoriul lui, ce pentru vreo vrajbă ce-au fost având ei **adins eiș** (101)*
- (23) *Carele va sudui sau va vātama pre soli pentru vreo vrajbă ce vor fi avut ei **adins eiși** (102)*
- (24) *Doi frați nu pot să se ia **adins eiși**, măcară de vor fi de un tată și doao mumăni (210)*
- (25) *Când va mărturisi muiarea singură cu gura ei cum mainte de ce se-au răpit, au fost făcută nunta **adins eiși** (263)*
- (26) *de vream ce datoria nu va fi aleasă să se știe ce vor fi având catașișe și izvoade **adins eiși** (327)*
- (27) *La uciderea carea fac coconii **adins eiși** jucând (335)*
- (28) *Iară de să vor voi și se vor tocmi **adins eiș** (274)*
- (29) *cându-l vor fi suduit certându-se de în cuvinte **adins eiși** (312)*
- (30) *Când se vor certa doi oameni **adins eiș** și va scoate de în loc unul pre altul (325).*

La prima vedere, recurența lui *adins* în ÎL ar putea fi interpretată ca un indiciu al viabilității acestei construcții la mijlocul secolului al XVII-lea. În realitate, construcțiile din acest text prezintă câteva diferențe față de uzul lui *adins* în secolul al XVI-lea. Mai întâi, se constată că pronominalul aflat în discuție nu mai este selectat alături de marca SE, cu alte cuvinte construcțiile din ÎL sunt predominant nonreflexive (vezi prima serie de exemple). Apoi, se observă că predicatelor semantice dispunând de trăsătura reciprocității, pe lângă care este utilizat *adins*, sunt în număr restrâns al (*a avea vrajbă*, *a se certa* etc.). Repetarea aceluiași construcții lasă să se întrevadă un fel de automatism al folosirii grupurilor pronominale cu *adins*, ceea ce arată că recurența cuvântului pe care îl urmărim este, de fapt, urmarea unei stereotipii explicabile prin recursul la anumite *formule juridice*, dintre care una constă în exprimarea implicării egale a doi împlicinați prin această modalitate extrem de specifică.

5.4. Printre atestările din secolul al XVII-lea, alături de exemplele care sugerează limitarea uzului lui *adins* la anumite construcții, apar și unele ilustrând „transparentizarea” acestui cuvânt, a cărui structură opacă începe să fie modificată sub influența pronumelui *dânsul*. Unul din contextele de ocurență ale lui *adins* în NTB prezintă o deformare care pare a fi rezultatul unei confuzii între *adins* și formațiunile românești rezultate din contragerea prepoziției *de* cu pronumele Ț(n)su(l). În pasajul pe care îl transcriem mai jos, în loc de *adins*

voiși apare o secvență cu *pre* (marcă a acuzativului care, în principiu, nu-și are locul în structurile cu *adins* – dovadă exemple ca: *părăndu-se adinsu eiși* la Coresi și, chiar în NTB, *ērtându-vâ adinsu voiși**); valoarea de întărire pe care în mod constant o exprimă *adins*, indiferent de tiparele structurale în care apare (și care a supraviețuit în ceea ce se poate numi „*adins* adverbial” – adică în trăsătura [intenționalitate] pe care o au toate sintagmele adverbiale de tip *într-adins* și care s-a născut din sensul „chiar acesta”), este „recuperată” prin pronumele propriu-zis de întărire, constituit din paradigma lui *ns* urmată de clitic în dativ:

- (31) *Cuvântul' lui Hristo>s să sălășluascâ nsru voi din' destuI cu toată nslepeși, nsvătându-vâ și dojenindu-vâ nsivâ predinsu voiși* (nsивж прединсвоиши, nespațiat grafic) *nsru nsalomiși ns cātări și ns cān'tece sufletești* (NTB 271^r:10-12j (Colos. III, 16)).

Contaminarea evidentă care s-a produs în acest pasaj, între *nsivâ pre voi* și *adins voiși* – două modalități echivalente de a exprima reciprocitatea și întărirea –, pare să arate că uzul lui *adins* se afla deja într-o fază de decadentă; posibilitatea de a exprima valorile respective printr-un constituent invariabil, din aceeași serie cu pronumele *ns* (dovadă că *predinsu* nu este acordat la masculin plural), supraviețuia în limba română, dar regulile combinatorii nu mai erau întotdeauna corect aplicate.

5.5. În ms. 4389 (menționat deja mai sus; reprezentând traducerea românească integrală a *Vechiului Testament*, efectuată după slavonă – și latină – de către un anonim muntean, identificat de unii cercetători ca fiind Daniil Andrean Panoneanul), în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, *adins* este folosit în contexte cu predicate semantice ale reciprocității, dar cu o formă modificată, în care este evidentă influența pronumelui *dānsul*; grafia cu ierul mic, în locul stabilei secvențe fonetice [in] (ин), corespunde unei deprinderi grafice de a nota vocala centrală în poziție de închidere, frecvente în Țara Românească pe la jumătatea secolului al XVII-lea:

- (32) *Īaī ēī deaca vāzurā cā-t duc* [κ ss.] *ns casa lui Iōsif, ziserā adns eiși* [:] *pe nsru baniī carei se-au ns tors ns saciī nōștri ns tāt, pe nsru ace ns ne duc* [κ ss.] *sā ne nsrascā* (21^r:11-14j; G XLIII, 18)
- (33) *Și se scularā slugile lui și făcurā legăturā mare adāns eiși și omorārā pre Ioas* (171, IV Reg. XII, 20).

Indiciul de decadentă, constând în confuzia cu forma pronominală rezultată din sudarea *de* + *ns(ul)*, cu diferitele ei rezultate fonetice, concordă cu constatarea că uzul lui *adins* pronominal – care oricum nu a fost foarte intens în limba română veche – încetează în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Cele mai târzii atestări se găsesc în texte ce se plasează în jurul acestei date, chiar dacă au fost transmise în copii din secolul următor. Este vorba, pe de o parte, de două pasaje din *Letopisețul Cantacuzinesc*:

- (34) *era gâlceavā și ceartā între dānșii, după cuvântul evangheliei, ce zice: Când să va împărți casa adinsu ei-și, atunci să va pustii* (*Let. Cant.* 93:4-6)
- (35) *Atuncea și boiarii s-au însoțit cu grecii și, în taină, fără știrea lui Gligorie-vodă, apuca pre toți cāti știia că au răzimat în casele acestor boiari și pre toate slugile lor, de-i prāda și împărțea banii adins ei-și* [sic] (*Let. Cant.* 197:21-25).

La acestea se adaugă alte câteva ocurențe ale lui *adins* în construcții reciproce din *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (manuscris datând de la începutul secolului al XVIII-lea):

- (36) *Iar priiatenilor și boiarilor lui nu le fu aceasta pre voe, ce zicea **adinsu ei-și** (80^v)*
(37) *Deaca nu fu om, pre cine dezbracă dorobanții Ierusalimului și hainele lui le împărțiră ei **adinsu ei-și**? (104^f)*
(38) *Drept acéia și voi, fraților, nu vă sfătuiți **adinsu voi-și**, precum zice Domnul Hristos, ci de toate sfaturile întrebați pre boiarii voștri și pre sfétnicii voștri (157^t).*

Datele prezentate mai sus indică dispariția lui *adins* pronominal din limba română înainte de anul 1700. Urmele lui nu se regăsesc nicăieri în scrierile românești din secolul al XVIII-lea; deși în acest secol apar primele gramatici românești, nici una dintre acestea (nici *Elementa Linguae Dacoromanae* a lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, nici gramatica lui Dimitrie Eustatievici) nu conține vreo urmă a lui *adins* în seriile pronominale pe care le tratează. Iar gramaticile din secolul următor (cea a lui Heliade din 1829 sau cea a lui Iordache Goleșcu din 1840, de exemplu) nu-l mai menționează pe *adins* decât în seriile adverbiale.

6. În ce măsură concentrarea celor mai multe atestări lui *adins* pronominal în texte aparținând ariei sudice a dacoromânei vechi este o pură întâmplare sau indică o viabilitate mai mare în această zonă este imposibil de decis. După cum s-a văzut mai sus, simptomele de decadență constând în confuzia cu variantele fonetice și chiar cu uzul contragerilor de dată românească *de + ʌns(ul)* apar deopotrivă în Țara Românească și în arii în care atestările sunt, în ansamblu, mult mai sporadice.

7. Statutul morfosintactic al lui *adins* în dacoromâna veche trebuie privit în strânsă legătură cu situația celorlalți descendenți ai lui *ipse* în română.

La fel ca urmașul principal al lui *ipse*, *adins* nu poate funcționa decât legat de alt pronume, pe care îl întărește. Deosebiriile constau în două trăsături:

- caracterul invariabil al lui *adins*, opus flexiunii *îns-însă-înși-înse*;
- faptul că *îns* „fuzionează” (obligatoriu) cu o formă atonă de dativ, în timp ce *adins* păstrează o autonomie formală (vizibilă în faptul că este ortografiat ca un cuvânt de sine stătător, fie cu -ʃ final – ca în CV, de exemplu –, fie cu unul din cele două ieruri la finală) și se asociază cu forme tonice de nominativ-acuzativ; dezambiguizarea pe care o permit contextele ca:

- (39) *ca să nu mă arăt [τ ss.] **adins** mineși iubitoriu, cu m̄ nu iubesc. să se ʌfolosască și alții și să le țin numai pentru mine... Inv. Predosl. 2:20-21*

arată că e vorba de combinații cu acuzativul.

Credem că particularitatea asocierii obligatorii cu o formă pronominală de caz oblic – în ciuda faptului că *adins* pronominal este, fără excepție, coreferențial cu subiectul gramatical sau logic în structurile în care apare – este, alături de sensul „reciprocitate”, ceea ce a condus la interpretarea lui ca o prepoziție cu regim de acuzativ. Cu toate acestea, particularitatea combinării obligatorii, în structurile reciproce, cu un pronume personal în acuzativ nu este un argument împotriva valorii sale pronominale, după cum combinarea obligatorie cu dativul aton al unui pronume personal sau reflexiv nu este un argument împotriva valorii pronominale

a lui *îns*. În plus, apartenența lui *adins* la clasa pronumelui explică de ce vorbitorii care îl întrebuițau au avut uneori tendința de a-i crea o flexiune. Aceste caracteristici ne îndreptățesc să afirmăm că *adins* a fost un pronume dependent și invariabil specific dacoromânei vechi, al cărui regres pare a fi fost determinat de concurența altor modalități de a exprima solidar valorile [reflexiv], [reciproc] și [intensificare].

8. Cât privește realizarea trăsăturii extrem de specifice [reciprocitate], se disting în uzul lui *adins* trei situații:

– una în care pentru verbele intrinsec reciproce – reflexive și nonreflexive – se admite o marcare suplimentară printr-un grup pronominal alcătuit din *adins* urmat de formă de plural întărită de particula *-și*, având funcție de insistență și de dezambiguizare (în condițiile în care SE este o marcă polifuncțională în română);

– o alta, în care este selectată o marcă unică – lexicală sau în sens mai larg, lexico-sintactică – reprezentată de grupul pronominal;

– o a treia, în care pentru cele mai multe dintre verbele contextual reciproce există o dublă marcare, prin clitic reflexiv și, suplimentar, prin grup pronominal.

Raportul dintre cele trei tipuri de construcții a fost fluctuant în epoca veche: dacă, în secolul al XVI-lea, erau preferate construcțiile duble, în secolul al XVII-lea, dimpotrivă, sunt atestate structurile cu marcă unică. Prezența lui *adins* în structuri cu forme pronominale la singular, în care citirea reciprocă este exclusă, a blocat gramaticalizarea grupului pronominal ca marcă exclusivă a reciprocității.

SURSE

- C. Ap. – *Texte de limbă din secolul XVI reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu*, membru al Academiei Române. IV. *Lucrul apostolesc. Apostolul* tipărit de diaconul Coresi în Brașov la anul 1563, Tiparul «Cultura Națională», București, 1930.
- CL – Diaconul Coresi, *Liturghierul* [Brașov, 1570]; am folosit fotocopiile publicate de Al. Mareș, *Liturghierul lui Coresi*, Editura Academiei, București, 1969.
- Cod. Br. – *Codicele Bratul (1559-1560)*; am folosit fotocopiile publicate de Casa editorială Demiurg, Iași, 2005 (precedate de un studiu de C. Dimitriu).
- Cod. St. – *Codex Sturdzanus*; am folosit fotocopia din ediția *Codex Sturdzanus*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Gheorghe Chivu, București, Editura Academiei, 1993.
- CT – Diaconul Coresi, *Tetraevanghelul*; am folosit facsimilele din ediția *Tetraevanghelul tipărit de Coresi (Brașov, 1560-1561) comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăști (1574)*, ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, Editura Academiei, 1963.
- CV – *Codicele Voronețean*; am folosit fotocopia din ediția *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Editura Minerva, 1981.
- FN – *Foletul Novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu (1693-1704)*, ediție de Emil Vărtosu, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1942.
- ÎL – *Țdreptarea Legiî cu D(ă)mn(ă)zeu, carea are toată judecata Arhierească și Țpărătească de toate vinile Țpreoteș(ă) și mirenești [...]*, Ț T(ă)rgoviște, v leat 7160, a lui H(ri)sto(s) 1652.
- Înv. – *Țnvățători preste toate zilele. Alease pre scurt' de Ț multe d(ă)mn(e)zești cărți...*, Câmpulung, 1641.
- Let. Cant. – *Letopiseșului Cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, vol. I, București, Editura pentru Literatură, 1961.

- Moxa – *Cronica lui Mihail Moxa* (Oltenia, 1620), în B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni, Tomul I*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983; am indicat pagina ediției Mihăilă și, în paranteză, pagina din manuscris.
- Ms. 4389 – ms. rom. 4389, BAR; și în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars I, *Genesis*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1988; Pars VIII, *Regum III, Regum IV*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2014.
- NTB – *Noul Testament sau păcarea, au legea noaō a lui Iksus Hristos domnului nostru*. [...] *Țpăritu-s-au... Ardeal. cetatea Belgradului*, 1648.
- RM – *Tetraevanghelul lui Radu din Mănicești (1574)*, publicat de M. Gaster sub titlul greșit *Tetraevanghelul diaconului Coresi din 1561 prelucrat de M. Gaster*, București, 1925.
- Tâlcul Ev. – Coresi, Tâlcul Evangheliilor*, în Coresi, *Tâlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ediție de V. Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 31-187.

BIBLIOGRAFIE

- Arvinte, Vasile, 1988/2004, „Studiu lingvistic asupra primei cărți (*Facerea*) din Biblia de la București (1688), în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389”, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars I, *Genesis*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, p. 47–128.
- Arvinte, Vasile, 1991, „Studiu lingvistic asupra cărții a doua (*Ieșirea*) din Biblia de la București (1688), în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389”, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars II, *Exodus*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, p. 1–75.
- CDDE – Candrea, I.-A., Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A – Putea)*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Gr. Brâncuș, București, Editura Paralela 45, 2006.
- Craig, Collette G., 1991, „Ways to go in Rama: a case study in polygrammaticalization”, în Elizabeth Clause Traugott, Bernd Heine (eds.), *Approaches to Grammaticalization*, vol. 2, Amsterdam, John Benjamins, p. 455–492.
- DA – *Dicționarul limbii române*, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale regelui Carol I, *Tomul I, Partea I, A-B*, București, 1913.
- Densusianu, Ovid, 1938/1997, *Histoire de la langue roumaine*, II, *Le seizième siècle* [Paris, 1938], ediție critică și note de V. Rusu, București, Editura „Grai și suflet – Cultura națională”, 1997.
- Diessel, Holger, 1999, *Demonstratives: form, function and grammaticalization*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Hasdeu, Bogdan Petriceicu, 1886/1972, *Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, București, Editura Minerva, 1972.
- PEW – Pușcariu, Sextil, 1905, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I. Lateinisches Element*, Heidelberg.
- Radtke, Edgar, 2001, „Il polimorfismo come categoria della linguistica variazionale”, în Vincenzo Orioles (ed.), *Dal 'paradigma' alla parola. Riflessioni sul metalinguaggio della linguistica*, Roma, Il Calamo, p. 161–176.
- Sornicola, Rosanna, 2007, „La multifunzionalità di ipse nella protostoria dell'articolo romano. Un esame testuale di alcune carte campane dell'Alto Medio Evo”, în Alexandra Cuniță, Coman Lupu, Liliane Tasmowski (eds.), *Studii de lingvistică și filologie romanică: hommages offerts à Sanda Reinheimer Rîpeanu*, București, Editura Universității din București, p. 529–538.

- Scornicola, Rosanna, 2012, „Multifunzionalità di ipse in latino e polimorfismo degli esiti romanzi”, în Frédérique Biville, Marie-Karine Lhommé, Daniel Vallat (eds.), *Latin vulgaire – latin tardif. Actes du IX colloque international sur le latin vulgaire et tardif (Lyon, 2-6 septembre 2009)*, Lyon, Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux, p. 347–362.
- Ursu, N.A., 2003, *Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iași, Editura Cronica.
- Vasilescu, Andra, 2016, „Reciprocal constructions”, în Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford, Oxford University Press, p. 216–222.

A NEW PERSPECTIVE ON A SPECIFIC PRONOUN ATTESTED
IN OLD ROMANIAN: *ADINS*

(Abstract)

Out of many descendants of the Latin pronoun *ipse*, we have focused on a prepositional phrase, *ad ipse*, which appears to be the result of an early univerbation and whose path of grammaticalization seems to be identical in certain areas of Romania. In addition, we have outlined a different evolutionary path of the prepositional phrase in old Daco-Romanian, where *ad ipse* evolved into a dependent pronoun (obligatorily followed by another pronoun, either personal or reflexive) and invariable (gender and number are encoded by its 'host'). We have presented the distribution of *adins* in inherently reciprocal and contextual reciprocal constructions, the syntactic peculiarities of these constructions, and their diachronic variation.